

HUQUQIY XULQ-ATVOR TUSHUNCHASINING O'ZIGA HOS HUSUSIYATLARI

Djumaboev Jaloliddin Zayniddinovich

*O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Jangovar
tayyorgarlik sikli katta o'qituvchisi, podpolkovnik*

Annotasiya: Mazkur maqolada jamiyatdagi aksariyat faoliyat va xatti-harakatlar huquqqa muvofiqligi, huquqiy xulq-atvor tushunchasining o'ziga hos hususiyatining ayrim jihatlariga ilmiy asoslangan ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Huquq, ijtimoiy munosabatlar, huquqiy xatti-harakat, jamiyat, subyekt, obyekt, subyektiv tomon, obyektiv tomon.

Аннотация: В статье представлена научно обоснованная информация о законности большинства видов деятельности и действий в обществе, а также некоторые аспекты специфики понятия правового поведения.

Ключевые слова: Право, общественные отношения, правовое поведение, общество, субъект, объект, субъективная сторона, объективная сторона

Abstract: This article provides scientifically based information on the legality of most activities and actions in society, some aspects of the specific nature of the concept of legal behavior.

Keywords: Law, social relations, legal behavior, society, subject, object, subjective side, objective side

Huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasi sifatida kishilar xulq-atvoriga ta'sir etadi va shu tariqa ularning xatti-harakatini huquqiy xulq-atvorga aylantiradi. Ta'kidlash joizki, shu choqqacha yuridik adabiyotda asosiy diqqat e'tibor kishilar xulq-atvorining huquqqa zid jihatiga, ya'ni huquqbuzarlikka qaratilib, huquqiy harakatlar xususida kamroq fikr bildiriladi. Aslida jamiyatdagi aksariyat faoliyat va xatti-harakatlar huquqqa muvofiq, ya'ni huquqiydir.

Huquqiy xatti-harakatlar — shaxs xatti-harakatining yuridik normalarga muvofiq bo'lishidir. Bu qonunga mos, yuridik shaklda ifodalangan ijtimoiy xatti-harakat bo'lib, u tufayli huquq amalga oshadi. Huquqiy xatti-harakat doirasi va chegarasi huquqiy normalaming dispozitsiyasi bilan belgilanadi. Aynan u huquqiy tartibotning mohiyati hisoblanadi. Huquqiy xatti-harakat yo'li bilan jamiyat boshqariladi, uning me'yoriy hayot faoliyati tartibga solinadi, fuqarolaming huquq va majburiyatlari amalga oshiriladi. Jamiyatda vujudga keladigan va amalda bo'ladigan huquqiy munosabatlarning asosiy qismi o'z mazmuniga ko'ra huquqiy xatti-harakatlardir. Huquqiy xatti-harakat deganda, huquq subyektlarining qonunga mos ijtimoiy — foydali harakati yoki harakatsizligi tushuniladi. Bunday xulqatvor jamiyat va davlat tomonidan ijobiy baholanadi. Huquqiy xulq-atvor jamoalar va yakka shaxslarning, umuman davlat, uning organlari va mansabdor shaxslarining huquq normalari asosidagi faoliyati bo'lib, bunda huquqiy taqiqlarga rioya etiladi, yuridik majburiyatlar bajariladi, subyektiv huquqlardan foydalaniladi, shuningdek, vakolatli subyektlar tomonidan huquq o'ratiladi va u amalga oshiriladi.

Keng ma'noda fikr yuritiladigan bo'lsa, huquqiy xulq-atvor doirasiga ham huquq ijodkorligi, ham huquqni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan butun “huquqiy makon” kiradi. Indiv (shaxs) faoliyatining irodaviy xususiyati va ijtimoiy belgilanganligini inobatga olgan holda, uning huquqiy xulq-atvoriga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Shaxsning huquqiy xulq-atvori deganda, inson faoliyatining irodaviy faol va normativ-huquqiy jihati tushunilib, bunda

subyektning huquqiy prinsiplar va normalarga ijobiy munosabati namoyon bo‘ladi va u ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatda kishilarning xulq-atvori turli shakllarda namoyon bo‘lib, ularning ifodalanishi, samarasi, motivlari, maqsadlari va oqibatlariga qarab turlarga ajratish mumkin. Huquqqa muvofiq xulq-atvor huquqiy norma bilan ushbu norma ta’minlashi kutilayotgan ijtimoiy samara (natija) o‘rtasi bog‘lovchi bo‘g‘in hisoblanadi. Mazkur xulq-atvor turmushda qonuniylik rejimi talablarini amalga oshirish natijasidir, barcha huquqiy xulq-atvorlar yig‘indisi esa, mohiyat-e’tiboriga ko‘ra jamiyatda huquqiy tartibotning tantana qilishidir.

Huquqiy xulq-atvoming o‘ziga xos belgilari:

Ijtimoiy foydaliligi — bunda huquqiy xatti-harakatlar jamiyat, shaxs va davlat uchun foydali bo‘ladi va biror-bir shaxsga zarar keltirmaydi;

Ixtiyoriyligi va ongliligi - bunda jamiyat a’zolarining asosiy qismi huquqiy harakatlarni jazo choralaridan qo‘rqishdan emas, balki o‘z ixtiyorlari bilan huquqni hurmat qilish asosida amalga oshiradi;

Huquq normalariga muvofiqligi — shaxslarning xatti-harakatlari amaldagi huquq normalariga mos kelishi va o‘rnatilgan talablarga javob berishi, shuningdek, huquq normalari bilan ruxsat etilgan chegaralarda bo‘lishi talab qilinadi.

Huquq qoidalariga amal qilish, yuridik majburiyatlar bajarish, berilgan huquqlardan foydalanish, maxsus subyektlar tomonidan huquqni qo‘llash bularning barchasi birgalikda huquqiy xulqning mohiyatini ifodalaydi.

Huquq nazariyasida qaror topgan talqinga ko‘ra xulq-atvor — huquqqa muvofiq, yuridik betaraf va huquqqa zid keluvchi xulq-atvor bo‘lishi mumkin.

Huquqiy xulq-atvor tuzilishiga ko‘ra quyidagi to‘rt elementning birligidan iborat: subyekt, obyekt, subyektiv tomon va obyektiv tomon.

Subyektlar sifatida qonunda belgilangan tartibda tan olingan jismoniy va yuridik shaxslar hisoblanadi.

Obyektlar bo‘lib moddiy dunyoning ne‘matlari, ijodiy faoliyat natijasi va subyektlarning xulqi hisoblanadi.

Obyektiv tomon huquqiy xulqning harakat yoki harakatsizlik shakllarida namoyon bo‘lishidir.

Subyektiv tomon huquqiy xulq-atvoming ichki tomonlarini ifodalab, u huquq subyektlarining harakatlari motivlari, ruhiy holati, ichki kechinmalari hamda mas‘uliyatlilik darajasi bilan tavsiflanadi.

Huquqiy xatti-harakat juda keng ma‘noga ega, U o‘z xususiyatiga ko‘ra bir xil emas. Shaxsning huquqiy tartibga solish jarayoniga jalb etilish darajasiga ko‘ra huquqiy xatti-harakat quyidagi to‘rt turga ajratiladi:

Faol huquqiy xatti-harakat. Bu fuqarolar va yuridik shaxslarning tashabbusi, aqliy salohiyati va moddiy imkoniyatlariga tayangan holda huquqiy normalami amalga oshirishga qaratilgan faol huquqiy faoliyatidir. Shaxsning huquqiy faolligi davr talabi. Huquqiy faollikning namoyon bo‘lish shakllari turlicha. Bu jamiyatga sidqidildan faol xizmat qilish, siyosiy va ijtimoiy hayotda qatnashish, qonun loyihalari muhokamasida bevosita ishtirok qilish, davlatning har xil tuzilmalari bilan hamkorlik qilish va hokazo.

Odatdagi huquqiy xatti-harakat. U faollikdan farq qilgan holda, ortiqcha xarajat va harakat bilan bog‘liq bo‘lmaydi. Bu kishining doimiy xizmat va boshqa hayotiy faoliyatidan kelib chiqadi va u, odatda, huquqiy normalar talabiga mos keladi. Fuqarolar ushbu xatti-harakat doirasida o‘zlarining yuridik ahamiyatga molik u yoki bu harakatlarini amalga oshiradilar. Lekin bu ularning faolligini huquqiy talab darajasidan oshirishga olib kelmaydi. Shaxsning amaliy hayotdagi

faoliyati oddiy va zaruriy hoi hisoblanadi. Aynan shunga muvofiq shaxsning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari qanoatlantiriladi.

Konformistik (sust) huquqiy xatti-harakat. Fuqarolar o'rnatilgan huquq normalariga ijtimoiy muhit ta'sirida, ya'ni o'z safdoshlarining, kasbdoshlari, rahbarlarining ko'z o'ngida rioya qiladilar. Bunda fuqaro o'zining tashabbusi va mustaqil fikri bilan emas, balki hamma shu harakatni amalga oshirganligi uchun ham shunday qilishga majbur bo'ladi. Konformistik xulq-atvor ijtimoiy foydali xulq-atvoming eng quyi darajasidir. Shuningdek, fuqaro o'ziga tegishli huquq va erkinliklardan kerakli maqsadda foydalanmasligi namoyon bo'ladi. Masalan, fuqaro nikohdan o'tishda, mulkka egalik qilishda, saylovlarda ishtirok etishda sustkashlikka yo'l qo'yishi mumkin. Bunday paytda shaxs o'z manfaatini qanoatlantirish imkoniyatidan foydalanmaganligi natijasida salbiy oqibatlar kelib chiqadi. Fuqaroning sustligi sababli siyosiy va huquqiy sohada loqaydlik yuzaga keladi. Davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati pasayadi va hokazo.

Marginal huquqiy xatti-harakat. Marginallik lotincha "marginalis" so'zidan olingan bo'lib, chekkada, chegarada turish ma'nosini anglatadi. Bunda shaxs davlat tomonidan o'rnatilgan jazo tizimidan qo'rqishi oqibatida huquq talabiga bo'ysunadi. Bu toifa shaxslar ijtimoiy faol yoki odatiy huquqiy xatti-harakatni amalga oshirmaydilar. Marginallik xulq-atvoming shunday shakliki, bunda individ g'ayriijtimoiy kayfiyatda, o'rnatilgan huquqiy tartibotni buzish chegarasida bo'ladi, ammo muayyan hadik va qo'rquv ta'sirida salbiy oqibat yuz bermaydi. Ushbu vaqt oralig'ida shaxsning xatti-harakatlarining motiviga jazoga tortilishdan xavotirlanish, huquqqa rioya qilishdan manfaat qidirish, yaqinlari va jamoaning dashnomlaridan, noroziliklaridan cho'chish kabi omillar ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, marginal xulq-atvor huquqqa muvofiq xulq-atvor hisoblanadi. Chunki, shaxs o'z e'tiqodi jihatdan huquqiy talablarga xayrixoh bo'lmasa-da, biroq ularga rioya etadi.

Huquqqa muvofiq xatti-harakatlarning bir qancha turlariga bo'linadi. Ularni turli mezonlar asosida tasniflash mumkin. Masalan, huquqqa mos xatti-harakatlarning tashqi namoyon bo'lish xususiyatiga ko'ra faol harakat yoki aksincha, passiv xulq-atvor — harakatsizlik turlariga ajratiladi.

Ma'lumki, huquqqa muvofiq xatti-harakat muayyan huquq sohalariga tegishli bo'lgan normalar asosida amalga oshadi. Shunga ko'ra, huquqiy xatti-harakatlarni fuqaroviy-huquqiy, ra'qamli-huquqiy, mehnathuquqiy, oilaviy-huquqiy kabi turga ajratiladi. Huquqiy qoidalami amalga oshirish shakliga ko'ra, huquqqa muvofiq xatti-harakatlarni huquqqa rioya etish, bajarish, foydalanish yoki uni qo'llash bilan bog'liq xulq-atvor sifatida guruhlashtirish mumkin.

Hulosa qilib aytganda, huquqiy faoliyat va xatti-harakatlarni amalga oshirilish sohasiga qarab siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa turlarga tasniflash mumkin. Harakat yoki faoliyatni amalga oshiruvchi subyektga qarab fuqaro, yuridik shaxs, mansabdor shaxs, davlat yoki jamoat tashkilotini farqlash mumkin. Shunday qilib huquq muvofiq xatti-harakatlarni turlarga ajratib o'rganish ularning tabiatini, xususiyatlarini, ahamiyatini, siyosiy va huquqiy hayotdagi rolini teranroq tushunish imkonin; beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik / X.T.Odilqoriyev, I.T.Tulteyev va boshq.; prof. X.T.Odilqoriyev tahriri ostida. — Toshkent.: "Sharq", 2009.
2. Davlat va huquq nazariyasi. Ikki jildli. 1-jild. — T., 2001.
3. Проблемы общей теории права и государства. Под общ.ред.академика В.С.Нерсисянца. — М.: «Норма», 20084. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. — T. 2007

4. Davlat va huquq nazariyasi / / professorlar Q. Boboyev va Q. Odilqoriyevlarning umumiy tahriri ostida. — T., 2000.

5. <https://library-tsul.uz/davlat-va-u-u-nazariyasi-sajdullaev-sh-a-2018/>

6. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/huquqshunoslik/davlat-va-hukuk-nazariyasi-umumnazariy-hukukiy-fan>